

“สมุทรปราการ” : ปากน้ำแห่งประวัติศาสตร์ป้อมปราการ และเศรษฐกิจดั้งเดิมก่อนการเป็นเมืองอุตสาหกรรม*

กัลย์วดี เรืองเดช**

บทนำ

สมุทรปราการตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา สันนิษฐานว่ามีขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีความสำคัญในฐานะเมืองหน้าด่านทั้งทางด้านยุทธศาสตร์และการค้า¹ เมืองนี้ได้ร้างไปเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าใน พ.ศ. 2310 ต่อมา มีการบูรณะฟื้นฟูเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่เพื่อเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2511: 305) และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองสมุทรปราการได้มีฐานะขึ้นเป็นจังหวัด²

เศรษฐกิจของจังหวัดสมุทรปราการแต่เดิมนั้นเป็นการผลิตแบบยังชีพเพื่อเลี้ยงตนเอง ลักษณะของการผลิตมีความหลากหลายโดยเน้นเกษตรกรรมเป็นหลัก รายได้ส่วนใหญ่ของราษฎรมาจากการทำนา ทำสวนผลไม้ สวนจาก การทำประมง และการค้าในบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา (สุพจน์ เจียมใจ, 2519: 18-20) ส่วนอุตสาหกรรม ในระยะแรกยังคงเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นการแปรรูปวัตถุดิบจากผลผลิตทางการเกษตรที่มีในท้องถิ่น เช่น การทำเกลือสมุทร การทอเสื่อ และการทำประมงน้ำเค็ม เป็นต้น³

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาานิพนธ์ เรื่องพัฒนาการด้านอุตสาหกรรมของจังหวัดสมุทรปราการ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 -ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2520-2539)

** นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาจังหวัดสมุทรปราการ. (กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย), หน้า 27)

² สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (2459). เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย. ก-ร.6ม/4. เรื่อง เปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด. (5-19 พฤษภาคม).

³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2542). เล่มเดิม, หน้า 202-203.

สมุทรปราการ: ภูมิประเทศและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิประเทศ

จังหวัดสมุทรปราการตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 13-14 องศาเหนือและเส้นแวงที่ 100-101 องศาตะวันออก¹ ตั้งอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนปลายจรดอ่าวไทย มีเนื้อที่ประมาณ 1,004,092 ตารางกิโลเมตรหรือ 627,557.5 ไร่ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 5 อำเภอ 1 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสมุทรปราการ อำเภอพระประแดง (เมืองนครเขื่อนขันธ์ ในอดีต) อำเภอบางพลี อำเภอบางบ่อ อำเภอพระสมุทรเจดีย์และกิ่งอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มดินตะกอน 2 ฝั่งปากแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะภูมิประเทศแบ่งออกเป็น 3 ส่วนได้แก่ บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่งเป็นที่ลุ่มทั้งหมด ,บริเวณตอนใต้ติดชายทะเลมีน้ำท่วมถึงลักษณะของดินเป็นดินเหนียว เหมาะแก่การทำปาล์มและป่าชายเลน,ที่ราบทางภาคเหนือและด้านตะวันออกเป็นที่ราบลุ่มพื้นที่ใหญ่²

เนื่องจากสมุทรปราการมีพื้นที่บางส่วนติดชายทะเล จึงมีลักษณะภูมิอากาศแบบชายทะเล อากาศไม่ร้อนจัดและไม่หนาวจัดจนเกินไปเพราะได้รับอิทธิพลของลมทะเล ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญมากคือ ป่าชายเลนอันเป็นระบบนิเวศที่ประกอบด้วยพืชและสัตว์นานาชนิด ในสภาพแวดล้อมที่เป็นดินเลน น้ำกร่อย มีน้ำทะเลท่วมถึง พบทั่วไปตามปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเล³ บริเวณพื้นที่ป่าชายเลนของจังหวัดสมุทรปราการโดยมากขนานกับอ่าวไทยมีระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร อยู่ในเขตอำเภอเมือง และอำเภอบางบ่อ มีต้นไม้ป่าชายเลนที่สำคัญ ได้แก่ โกงกาง โปรง ตะบูน ตะบัน แสม ลำพู ลำแพน โปทะเล ป่าชายเลนเป็นแหล่งสะสมอาหารของสัตว์น้ำตามธรรมชาติ เป็นแหล่งวางไข่ของสัตว์ทะเล รวมทั้งแนวกำแพงตามธรรมชาติป้องกันการกัดเซาะของทะเล

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดสมุทรปราการ (พ.ศ.1991-2489)

สมุทรปราการตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่าตั้งขึ้นเมื่อใด มีเพียงข้อสันนิษฐานทางภูมิศาสตร์และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น กฎหมายตราสามดวง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่มีการบันทึกเกี่ยวกับจังหวัดสมุทรปราการ การศึกษาถึงประวัติความเป็นมาจังหวัดสมุทรปราการผู้ศึกษาจะเริ่มศึกษาตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการศึกษาความเป็นมาของเมืองสมุทรปราการโดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ในด้านพัฒนาการของเมืองสมุทรปราการตั้งแต่แรกเริ่ม พ.ศ. 1991 จนถึง พ.ศ. 2489 ซึ่งเป็นปีที่สมุทรปราการมีฐานะเทียบเท่าปัจจุบัน จังหวัดสมุทรปราการมีพัฒนาการทาง

¹ www.samutprakan.go.th.online.

² ราชบัณฑิตยสถาน. (2528). อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 5 ล-ฮ. (กรุงเทพฯ: ไทยมิตร), หน้า 151.

³ เทียมใจ คมกฤช. (ม.ป.ป.). โครงสร้างป่าชายเลน. (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ), หน้า 4.

ประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อประเทศไทยเป็นอย่างมาก ด้วยลักษณะทางภูมิประเทศและที่ตั้งบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้มีการใช้เส้นทางน้ำเป็นการคมนาคมหลัก ในการเข้าและออกประเทศ สมุทรปราการจึงมีความสำคัญทั้งทางด้านยุทธศาสตร์ เป็นเส้นทางผ่านการเดินทางเรือในสมัยพระเจ้าตากสินและเมืองหน้าด่านของประเทศที่มีความสำคัญมากในสมัยรัตนโกสินทร์ ในเหตุการณ์วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 บทบาทในการปกป้องประเทศจากการรุกรานของประเทศฝรั่งเศส หลักฐานต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าความสำคัญของจังหวัดสมุทรปราการในฐานะเมืองหน้าด่านที่มีความสำคัญทั้งทางด้านความมั่นคง

กรุงศรีอยุธยา

ชื่อเมืองสมุทรปราการ¹ ปรากฏครั้งแรกในกฎหมายตราสามดวง สมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ซึ่งสันนิษฐานว่าจังหวัดสมุทรปราการตั้งขึ้นในรัชสมัยนี้ เมืองปากน้ำเป็นเขตการปกครองหัวเมืองชั้นใน (จัตวา) สังกัดมหาดไทย มีผู้ว่าราชการเมืองเป็นตำแหน่งผู้รั้ง มีบรรดาศักดิ์เป็นพระสมุทรปราการ² ตำแหน่ง ผู้รั้ง ไม่มีอำนาจเด็ดขาดอย่างเจ้าเมือง³ พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งขุนนางไปทำหน้าที่และอยู่ภายใต้การปกครองของราชธานีโดยตรง

สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.2112-2133) มีหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเมืองสมุทรปราการหรือปากน้ำว่า พระยาจีนจันตุ ขุนนางเขมรยกทัพไปตีเมืองเพชรบุรีไม่สำเร็จเกรงว่าพระยาละแวกผู้เป็นกษัตริย์จะลงโทษ จึงได้อพยพไพร่พลเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา⁴ ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระมหาธรรมราชา ต่อมาพระยาจีนจันตุทราบข่าวว่าพระยาละแวกไม่เอาโทษจึงอพยพไพร่พลหนีกลับลงเรือสำเภา ล่องลงมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพออกตามจับกุมพระยาจีนจันตุและเกิดการปะทะกันที่ปากน้ำเจ้าพระยา แต่ฝ่ายพระยาจีนจันตุสามารถหนีออกไปทางปากน้ำได้ทัน⁵

ต่อมาพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.2153-2171) ได้พระราชทานที่ดินในเขตเมืองสมุทรปราการบริเวณเหนือคลองบางปลากดให้กับพ่อค้าชาวฮอลันดาที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยตั้งแต่สมัยพระเอกาทศรถ

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ.2199-2231) มีหลักฐานอ้างอิงถึงจังหวัดสมุทรปราการในจดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด ผู้มาเจริญสัมพันธไมตรีทางการ

¹ สันนิษฐานว่าเมืองสมุทรปราการในสมัยอยุธยาตั้งอยู่ใต้ปากคลองบางปลากด บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันคือ ต.คลองบางปลากด อ.พระสมุทรเจดีย์ จ.สมุทรปราการ

² กรมศิลปากร. (2521). *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร), หน้า 325.

³ ถนอม อานามวัฒน์. (2518). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มจนถึงสิ้นอยุธยา*. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร), หน้า 288.

⁴ เฉลิม สุขเกษม. (2515). *สมุทรปราการ*. (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย), หน้า 13.

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2495). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแต่งอธิบายประกอบ*. (พระนคร: โอเดียนสโตร์), หน้า 55.

ทูตระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศส บาทหลวงตาซาร์ด ได้กล่าวถึงการเดินทางเข้าสู่ปากน้ำเพื่อเดินทางต่อไปยังกรุงศรีอยุธยา โดยกล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศไว้ดังนี้¹

...เราถึงปากน้ำตอนกลางคืน ที่ตรงนี้มีความกว้างขวางราวหนึ่งลิเออ แม่น้ำมีความงดงาม สันดอนเป็นกองโคลนในทะเลอยู่ตรงปากทางเข้า แม่น้ำ... ทั้งสองฝั่งเต็มไปด้วยต้นไม้เขียวชอุ่ม...

หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่าเมืองสมุทรปราการในสมัยอยุธยาเป็นเส้นทางติดต่อทางน้ำของประเทศไทยกับต่างประเทศซึ่งมีความสำคัญทั้งทางยุทธศาสตร์และทางการค้า เพราะเรือสินค้านานาชาติต้องจอดแวะพักเรือที่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา อย่างไรก็ตาม เมืองสมุทรปราการได้ร้างลงเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310

กรุงธนบุรี

หลังเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า พระเจ้าตากสินทรงกอบกู้เอกราช และทรงตั้งกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี หลักฐานพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวถึงการเดินทางทัพจากเมืองจันทบุรีผ่านเมืองสมุทรปราการ ของพระเจ้าตากสิน ดังนี้

...ปีชวดสัมฤทธิ์ศก ยกพลทหารมาถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการ ณ เวลารุ่งเช้า จึงให้ยกเร่งรีบเข้าไปตีเมืองธนบุรี²...

กรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้หัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นกับกรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย และกรมท่า เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาเพื่อสะดวกในการปกครองเมืองสมุทรปราการ สังกัดอยู่กับกรมท่าดังเดิม³ ในสมัยนี้ได้เกิดเหตุการณ์ อดเชียงสี้อหลานกษัตริย์ญวนได้เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงเทพฯ ต่อมาคิดกลับบ้านเมืองของตนแต่เกรงว่าหากกราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจะทรงเป็นที่คัดเคือง พระราชหฤทัย เพราะอดเชียงสี้อเข้ามาอยู่ในเมืองสยามเป็นเวลานานทำให้รู้ความเคลื่อนไหวทางการเมืองภายในเมืองสยาม อดเชียงสี้อเกรงพระอาญา จึงได้หนีออกนอกประเทศไปทางปากน้ำเจ้าพระยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง

¹ สันต์ ท. โกมลบุตร. (2545). จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามครั้งที่ 1 และจดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด. (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา), หน้า 3.

² กรมศิลปากร. (2479). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ. (พระนคร: กรมศิลปากร), หน้า 80.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2539). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์), หน้า 6.

มีพระบรมราชโองการให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงยกกองเรือออกติดตามโดยเร็ว แต่ไม่ทันการณ์ ่องเชียงสือสามารถหนีออกไปได้¹

เหตุการณ์ในครั้งนั้นทำให้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระบรมราชโองการให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จลงไปสำรวจพื้นที่เพื่อเตรียมสร้างเมืองเป็นป้อมปราการป้องกันข้าศึกทางทะเล กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงพิจารณาเห็นว่าพื้นที่บริเวณลัดโพธิ์² มีชัยภูมิเหมาะสมที่จะสร้างเมือง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระบัญชาให้สร้างป้อมขึ้นบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา 1 ป้อม ให้ชื่อว่า ป้อมวิทยาคม แต่การสร้างเมืองยังไม่สำเร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เวียดนามต้องการขยายอิทธิพลเข้ามาในเขมร ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของไทย จึงได้ส่งกองกำลังเข้ายึดเมืองบันทายมาศ³ ซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นของตนมาแต่เดิม จึงได้ส่งพระราชสาส์นขอพระราชทานเมืองบันทายมาศจากไทย ขณะนั้นไทยยังติดศึกกับพม่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่มีพระราชประสงค์ที่จะทำศึกกับเวียดนาม จึงทรงดำเนินวิเทโศบายประนีประนอม ยอมยกเมืองบันทายมาศให้กับเวียดนาม⁴ แล้วทรงแต่งตั้งให้กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์เป็นแม่กองลงไปสร้างเมืองที่ลัดโพธิ์ต่อจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชทานชื่อว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์ มีพิธีฝังอาถรรพ์หลักเมือง ณ วันศุกร์ เดือน 7 แรม 10 ค่ำ ปีกุน สัปตศก จุลศักราช 1177 (พ.ศ. 2358) โปรดให้สมิงทอมา บุตรพระยาเจ่ง⁵ เป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม พร้อมทั้งตั้งกรมการเมืองทุกตำแหน่งและโปรดให้ยกครัวมอญจากเมืองปทุมธานีมาตั้งรกรากที่เมืองนครเขื่อนขันธ์⁶

เพื่อให้เมืองนครเขื่อนขันธ์มีความมั่นคงสำหรับป้องกันข้าศึกทางทะเล จึงได้สร้างป้อมขึ้นทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ 3 ป้อม ได้แก่ ป้อมปู่เจ้าสมิงพราย ป้อมปีศาจสิง ป้อมราหูจร และฝั่งตะวันตกจำนวน 6 ป้อม ได้แก่ ป้อมแสงไฟฟ้า ป้อมมหาสังหาร ป้อมศัตรูพินาศ ป้อมจักรกลด ป้อมพระจันทร์ ป้อมพระอาทิตย์ ทุกป้อมชักปึกกาถึงกัน คือสร้างกำแพงต่อเนื่องกันทุกป้อม รวมทั้งสร้างสถานที่เก็บอาวุธและอาหารไว้พร้อมเพียง นอกจากการสร้างป้อมแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ทรงสร้างพระอารามขึ้นไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์เพื่อเป็นวัดประจำเมือง พระราชทานนามว่า วัดทรงธรรม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชดำริว่าการสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ยังไม่เพียงพอต่อการป้องกันอริราชศัตรู เนื่องจากเวียดนามได้ขูดคลองตั้งแต่ทะเลสาบเขมรไปจนถึงเมือง

¹ แหล่งเดิม, หน้า 44.

² ตั้งอยู่ระหว่างสมุทรปราการและกรุงเทพมหานคร

³ เมืองบันทายมาศ มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ตั้งอยู่ริมทะเลเป็นทางลัดเข้าไปถึงกัมพูชาได้โดยง่าย

⁴ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2523). **เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย**. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์), หน้า 8.

⁵ พระยาเจ่งเป็นหัวหน้ามอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทย เมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นต้นสกุล คชเสนี

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2511). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2**. (ม.ป.ท.: ม.ป.พ.), หน้า 152.

บันทายมาศ และถ้าขุดสำเร็จจะทำให้เวียดนามยกทัพเรือมาทางชายทะเลได้สะดวกยิ่งขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์¹ กับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กองควบคุมการบูรณะฟื้นฟูเมืองสมุทรปราการ² ขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลอีกชั้นหนึ่ง ได้ทำพิธีฝังหลักเมืองสมุทรปราการ ณ วันอาทิตย์ เดือน 4 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก³ นอกจากนี้ได้สร้างป้อมขึ้นใหม่อีก 6 ป้อม ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา 1 ป้อม คือ ป้อมนาคราช ทางฝั่งตะวันออก 4 ป้อม คือ ป้อมประโคนชัย ป้อมนารายณ์ปราบศึก ป้อมปราการ ป้อมกายสิทธิ์ และได้สร้างป้อมขึ้นที่เกาะกลางน้ำอีก 1 ป้อม คือ ป้อมผีเสื้อสมุทร ทุกป้อมชักปึกกาถึงกันและสร้างที่เก็บอาวุธและเสบียงเช่นเดียวกับเมืองนครเขื่อนขันธ์

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระเจดีย์ขึ้นบริเวณหาดทรายเกาะกลางน้ำทางทิศเหนือของป้อมผีเสื้อสมุทร เพื่อแสดงให้เห็นเหล่าราษฎรและอริราชศัตรูที่จะเข้ามาบุกรุกานได้ว่าทรงสร้างเมืองและป้อมปราการต่างๆ ได้เพื่อปกป้องสมณชีพราหมณ์และราษฎรของพระองค์ โดยพระราชทานชื่อไว้ล่วงหน้าว่า “พระสมุทรเจดีย์” แต่การก่อสร้างยังไม่ทันเรียบร้อยก็ทรงเสด็จสวรรคตไปก่อน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดข้อพิพาทกับเวียดนามเรื่องเจ้าอนุวงศ์ จึงมีพระราชดำริที่จะเสริมสร้างเมืองสมุทรปราการให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น ทรงโปรดฯ ให้กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ กรมหมื่นสนิทนเรนทร์ และนายทัพนายกอง เมืองสงขลา เมืองนคร เมืองไชยา เมืองชุมพร เกณฑ์ทัพฝ่ายตะวันออก ให้มาประจำการที่เมืองสมุทรปราการ และโปรดฯ ให้สร้างป้อมขึ้นอีก 5 แห่ง ได้แก่ ป้อมตรีเพชร ป้อมปึกกา ป้อมคงกระพัน ป้อมนารายณ์กางกรและป้อมเสือซ่อนเล็บ⁴

การสร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการนี้ได้เกณฑ์ไพร่พลจากเมืองสระบุรี โดยนำไม้จากส่วนกลางสร้างค่ายปึกกาเพื่อเสริมให้ป้อมมีความแข็งแรงมากขึ้น ทั้งนี้จัดซื้อปืนกระสุน 10 นิ้ว จำนวน 100 กระบอก เพื่อใช้รักษาพระนครและยังได้ปรากฏหลักฐานในการนำปืนใหญ่จากเมืองฉะเชิงเทราจำนวน 6 กระบอก มาไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์เพื่อเตรียมการป้องกันบ้านเมืองด้วย⁵ นอกจากการสร้างป้อม

¹ พระอิสริยยศของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะนั้น

² เมืองสมุทรปราการในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งอยู่บริเวณบางเจ้าพระยา ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันคือตำบลปากน้ำ อำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2502). *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์*. (พระนคร: คลังวิทยา), หน้า 171.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2481). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3: พ.ศ.2367-2394 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์*. (พระนคร: กรมศิลปากร), หน้า 90.

⁵ สำนักหอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 31. เรื่อง บัญชีเรื่องจ่ายไม้ต่าง ๆ ทำค่ายปึกกาแลทำท่อนที่เมืองสมุทรปราการ. และ สำนักหอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 22. เรื่อง ร่างสารตราเมืองฉะเชิงเทราให้เอาปืนใหญ่มาไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์.

ปรากฏอย่างมั่นคงแล้ว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีธรรมมาโศกราช (น้อย ณ นคร) กับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กองควบคุมการก่อสร้างพระสมุทรเจดีย์จนแล้วเสร็จ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า ป้อมปราการที่เมืองสมุทรปราการและเมืองนครเขื่อนขันธ์มีความมั่นคงดีแล้ว ในรัชกาลนี้จึงไม่ปรากฏว่ามีการสร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการและนครเขื่อนขันธ์ มีเพียงการสร้างป้อมที่กรุงเทพฯ ขึ้นใหม่¹ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระดำริเกี่ยวกับการเตรียมตัวป้องกันข้าศึกที่จะเข้ามารุกรานประเทศสยาม เพราะขณะนั้นประเทศสยามต้องเผชิญกับการคุกคามและการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ป้อมที่สร้างขึ้นในรัชกาลก่อนๆ ได้ทรุดโทรมลงไปมาก ไม่แข็งแรงพอที่จะต้านทานเรือปืนสมัยใหม่ของชาติตะวันตก จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมพระจุลจอมเกล้า ที่ตำบลแหลมฟ้าผ่า ทั้งตัวป้อมและอาวุธยุทธโปกรณ์ที่ใช้มีความทันสมัยมากที่สุดในเวลานั้น

ในเวลาดังกล่าวประเทศสยามติดกรณีพิพาทกับประเทศฝรั่งเศส เรื่องการแย่งชิงดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนี้ประเทศฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิความเป็นเจ้าของดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ความขัดแย้งได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น จนกระทั่งฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบ 2 ลำเข้ามาทางปากแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) ประกอบด้วยเรือคูเมต เรือแองคองสตังค์ โดยมีเรือสินค้าฝรั่งเศสชื่อ เจ.บี.เซย์ เป็นเรือนำร่องโดยที่ไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยาม จึงเกิดการปะทะกันขึ้นที่บริเวณป้อมพระจุลจอมเกล้า จากการปะทะปรากฏว่า มีเพียงเรือนำร่องเท่านั้นที่ได้รับความเสียหายถูกยิงเกยตื้น เรือรบทั้ง 2 ลำ สามารถแล่นผ่านแนวป้องกันมาจอด ณ สถานทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ได้ เหตุการณ์ในครั้งนี้นำให้ประเทศสยามต้องทำสนธิสัญญาระหว่างฝรั่งเศส-สยาม ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งเป็นผลให้สยามสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับประเทศฝรั่งเศส²

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองนครเขื่อนขันธ์เป็นเมืองพระประแดง³ เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่า เมืองพระประแดง⁴ นั้นเป็นเมืองมาแต่โบราณจึงสมควรอนุรักษ์ ต่อมาโปรดให้เมืองเปลี่ยนสมุทรปราการและเมืองพระประแดงขึ้นเป็นจังหวัด⁵ เพื่อให้มีความเหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองที่มีความเจริญก้าวหน้า

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2548). *วิกฤตการณ์ ร.ศ.112: ป้อมพระจุลจอมเกล้ากับการรักษาเอกราชของชาติ*. (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น), หน้า 98.

² จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. (2528). *วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง*. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), หน้า 210.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2457*.

⁴ เมืองพระประแดง ตั้งอยู่ที่ใดไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูรทรงสันนิษฐานว่า ตั้งอยู่บริเวณการทำเรือ เขตคลองเตย กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน เมืองพระประแดงเป็นเมืองหน้าด่านสมัยขอม เรื่องอำนาจและครอบครองดินแดนมาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาเกิดการทับถมของดินตะกอนทำให้ปากแม่น้ำเจ้าพระยางอกเป็นแผ่นดินขึ้นมา เมืองพระประแดงสมัยขอม จึงหมดความสำคัญในฐานะเมืองหน้าด่านลง

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย. ก-ร.6ม/4. เรื่อง เปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด*. (5-19 พฤษภาคม พ.ศ. 2459).

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก รัฐบาลจำเป็นต้องประหยัดค่าใช้จ่ายในการบริหารแผ่นดิน จึงได้ยุบจังหวัดพระประแดงเป็นอำเภอไปขึ้นกับจังหวัดสมุทรปราการ¹ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 สมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามมีพระราชบัญญัติยุบการปกครองจังหวัดสมุทรปราการไปขึ้นกับจังหวัดพระนคร หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง รัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ได้ออกพระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2489 โดยแยกบางส่วนของสมุทรปราการที่ได้ถูกรวมในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกจากจังหวัดพระนครได้แก่อำเภอสมุทรปราการ อำเภอบางพลี อำเภอบางบ่อ อำเภอพระประแดง และจัดตั้งเป็นจังหวัดสมุทรปราการ² ขึ้นมาอีกครั้ง

เศรษฐกิจดั้งเดิมของจังหวัดสมุทรปราการ

เศรษฐกิจของจังหวัดสมุทรปราการระหว่าง พ.ศ. 2398-2474 เป็นการผลิตแบบพื้นฐาน อันเป็นระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมของชุมชนไทย³ หลังจากที่รัฐบาลทำสนธิสัญญาเบาริงกับประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2398 เศรษฐกิจของประเทศสยามเข้าสู่ระบบเสรีนิยม มีการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ชาวกลายเป็นสินค้าหลักในการส่งออก เนื่องจากประเทศมหาอำนาจต้องการข้าวไปเลี้ยงอาณานิคมของตน พื้นที่ผลิตข้าวเพื่อส่งออกที่สำคัญคือ ภาคกลางของประเทศ ยังมีการขยายพื้นที่ผลิตข้าว จากเดิมในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดสุพรรณบุรี อโยธยา สิงห์บุรี ฯลฯ มาสู่บริเวณพื้นที่รอบกรุงเทพฯ เช่น ท่งรังสิต เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาระบบการชลประทานและขุดคลองเพื่อส่งเสริมการทำนาปลูกข้าวอีกด้วย⁴

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 พ.ศ.2475.

² สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2489). ราชกิจจานุเบกษา. (พระนคร: สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี), หน้า 316.

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้อธิบายไว้ในหนังสือ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ว่าเป็นการผลิตของหมู่บ้านในระบบศักดินา มีจุดมุ่งหมายในการผลิตเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือน และจ่ายภาษีอากรให้แก่รัฐ ไม่ได้ผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนหรือเพื่อขาย เป็นลักษณะการผลิตในรูปแบบของการยังชีพในครัวเรือน เช่น การทำนา เลี้ยงสัตว์ จับปลา เป็นต้น โดยเฉพาะการทำนาถือว่าเป็นอาชีพที่มีความสำคัญ เนื่องจากคนไทยนิยมบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตอื่นๆ เช่น เครื่องนุ่งห่ม และบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ก็ใช้วัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น ชาวนามีวิถีชีวิตแบบพอเพียงพึ่งพาธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ในการผลิตของหมู่บ้านในระบบศักดินามีความเกี่ยวพันเป็นญาติพี่น้องทางสายเลือด มีความผูกพันสมาชิกภายในหมู่บ้านสูง เป็นชุมชนสังคมที่เกิดจากพื้นฐานความสัมพันธ์ของครอบครัว ทำให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น การขอแรงช่วยกันทำนา หรือเรียกว่า การลงแขก การขอแรงในอดีตไม่ต้องเสียค่าจ้างในรูปแบบของเงินตรา แต่เป็นการช่วยเหลือในลักษณะของแรงงาน และการแบ่งปันอาหาร

⁴ สมภพ มานะรังสรรค์. (2544). แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยก่อนหลังปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

เกษตรกรรมและความเป็นอยู่แบบดั้งเดิม

เศรษฐกิจดั้งเดิมของสมุทรปราการ ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ด้วยสภาพที่ตั้งบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา การประกอบอาชีพจึงเป็นการทำประมง ทำนาปลูกข้าว ตัดฟืนทำถ่าน ทำสวนจาก ทำเกลือสมุทร สวนผลไม้ เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เมื่อเหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ โดยรวมเศรษฐกิจในจังหวัดสมุทรปราการโดยส่วนใหญ่ยังคงเป็นเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ ราษฎรประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ผลผลิตที่ได้มีปริมาณไม่มากนัก เนื่องจากจังหวัดสมุทรปราการมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้พืชผลทางการเกษตรถูกผลกระทบของน้ำเค็มที่ไหลทะลักเข้ามาในพื้นที่ ผลผลิตที่ได้จึงมีปริมาณน้อยเพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือนและท้องถิ่นเท่านั้น

การทำนา การปลูกข้าวในจังหวัดสมุทรปราการ เป็นการทำแบบนาหว่าน หรือมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า นากรุง สันนิษฐานว่ามาจากชื่อ เมืองกรุงเก่า เพราะข้าวนาหว่านเป็นข้าวที่ปลูกกันทั่วกรุงศรีอยุธยา โดยใช้วิธีหว่านเมล็ดข้าวเปลือกลงไปในที่นาที่ได้ไถดินเตรียมไว้แล้ว ทำตั้งแต่เริ่มฤดูฝน เมื่อต้นข้าวงอกขึ้นแล้ว ก็ถึงเวลาที่น้ำไหลบ่าเข้าไปในที่นา ในช่วงเวลานี้ชาวนาได้อาศัยทำประมงน้ำจืดในที่นาเป็นอาชีพเสริม ในช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าว ปลาที่จับได้จะนำมาทำเป็นปลาแห้ง ปลาเค็ม เก็บไว้บริโภคในช่วงหน้าแล้ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ปรากฏหลักฐานว่าชาวนาสมุทรปราการต้องส่งอากรค่านาที่ฉางหลวงเมืองสมุทรปราการ โดยเสียอากรค่านาเป็นข้าวเปลือก ในอัตราไร่ละ 2 ถัง นอกจากนี้ รัฐยังบังคับซื้อข้าวจากชาวนาอีกไร่ละ 2 ถัง เท่ากับอากรค่านา แล้วนำข้าวที่บังคับซื้อไปเก็บไว้ที่ฉางหลวง เพื่อใช้ในยามศึกสงคราม หรือเมื่อเกิดภาวะข้าวยากหมากแพง¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏหลักฐานการจัดเก็บอากรค่านาในท้องที่เมืองสมุทรปราการ ดังนี้

ตารางที่ 1 ยอดบัญชีเงินอากรค่านาเมืองสมุทรปราการ ร.ศ.119-ร.ศ.124²

นามเมือง	ร.ศ. 119	ร.ศ.120	ร.ศ. 123	ร.ศ. 124
สมุทรปราการ	117,767 บาท	145,634 บาท	35,925 บาท	128,727 บาท
	54 อัฐ	14 อัฐ	53 อัฐ	26 อัฐ

¹ สุวิทย์ วีระศาสตร์. (2548). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ 3. (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น), หน้า 83.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.5น.7ก/19. เรื่องการเก็บเงินค่านาเมืองหลวงกรุงเทพฯ ศก. 120 เทียบกับจำนวนศก. 119. และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.5น.7.7/57. เรื่อง ส่งบัญชีเก็บเงินค่านาในมณฑลกรุงเทพฯ ศก 124 กับได้ส่งประกาศเก็บเงินค่านาด้วยแล้ว.

นอกจากนั้นยังปรากฏตามหลักฐานกระทรวงนครบาล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

...เมืองสมุทรปราการ อำเภอบางพลี อำเภอบางเหี้ย¹ เนื้อที่ดินคล้ายคลึงกัน
ผลที่ได้ปานกลาง ชาวขายได้ราคาสูง แต่การทำนามักเสียบ่อยๆ ด้วยไถล
น้ำเค็มไหลป่าเข้ามา...

เป็นที่สังเกตว่าสภาพทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดสมุทรปราการที่ติดทะเล ทำให้มีน้ำเค็มทะเลลักเข้ามาในพื้นที่ ส่งผลให้แหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ใช้ในการปลูกข้าวมีรสกร่อยไม่จืดสนิท สร้างความเสียหายให้กับผลผลิต จังหวัดสมุทรปราการจึงมีพื้นที่ในการทำนาเพียงอำเภอบางพลีและอำเภอบางบ่อ ทำให้การผลิตข้าวในจังหวัดสมุทรปราการได้ผลผลิตในปริมาณน้อย ผลผลิตที่ได้ใช้ในจึงเพียงพอกับการบริโภคภายในพื้นที่

การทำสวนจาก เป็นอาชีพโดยทั่วไปของผู้ที่อาศัยอยู่ริมทะเลหรือป่าชายเลน เนื่องจากต้นจากเป็นพืชที่ขึ้นตามธรรมชาติ และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ใบจากสามารถนำมาเย็บติดกัน เรียกว่าตับจาก ใช้สำหรับมุงหลังคาบ้านเรือนของราษฎร ใบจากใช้ห่อขนม ยอดอ่อนตากแห้งใช้มวนยาสูบ งวงจากอ่อนใช้ทำไส้ปัดยุง ลูกจากก็สามารถนำมาเชื่อมรับประทานได้ เป็นต้น จากเป็นพืชที่มีความสำคัญ สร้างรายได้ให้ราษฎรในการผลิตตับจาก เพื่อส่งออกไปขายนอกพื้นที่ ตามหลักฐานในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ปรากฏว่า ได้มีการตั้งเงินด่าเป็นขุณวิเศษอากรเจ้าภาษีจากเพื่อเก็บภาษีจากราษฎรในท้องที่เมืองสมุทรปราการ ที่บรรทุกจาก ตับจาก จากอ่อนมาขาย ณ กรุงเทพฯ²

การเผาถ่าน เมืองสมุทรปราการมีพืชป่าชายเลนเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เช่น แสม โกงกาง ลำพู เป็นต้น พืชเหล่านี้นำมาใช้ทำฟืนเผาถ่านเป็นพลังงานเชื้อเพลิงที่มีคุณภาพดีใช้ในการหุงต้ม หนังสือเล่าเรื่องกรุงสยาม ได้กล่าวถึงการทำถ่านฟืนที่สมุทรปราการไว้ว่า³

...พลเมืองที่ปากลัดเป็นชาวมอญ...สินค้าที่นำไปขายที่บางกอกคือ ฟืน...
ราษฎรปากน้ำส่วนหนึ่งทำป่าแสม...ซึ่งมีอยู่เต็มทั้งสองฝั่งทะเล ไม้ของ
ต้นไม้ชนิดนี้ ใช้ทำฟืนหุงข้าวได้ดี...เมื่อติดไฟเป็นถ่านแล้วจะไม่ดับอีก...

การทำสวนทำไร่ ผืนดินบริเวณสมุทรปราการมีลักษณะเป็นที่ลุ่มซึ่งเกิดจากการทับถมของโคลนตะกอนซึ่งเป็นสารอาหารตามธรรมชาติ และมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำสวนผลไม้ โดยใช้

¹ อำเภอบางเหี้ย ในปัจจุบันคืออำเภอบางบ่อ

² สำนักหอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 4. เรื่อง ถึงพระยาวิจิตรผู้รักษากรุงเก่าให้นำตั้งเงินเป็นขุณวิเศษอากรเจ้าภาษีถ่าน กรุงเทพฯ กรุงเก่า นครชัยศรี นครเขื่อนขันธ์.

³ สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล. (2549). เล่าเรื่องกรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา), หน้า

วิธีทำสวนแบบยกร่องและมีการปลูกต้นไม้หลายชนิดในสวนเดียวกัน เพื่อให้มีผลผลิตไว้บริโภค หลากหลายชนิด พืชสวนที่มีความสำคัญในจังหวัดสมุทรปราการ ได้แก่ มะม่วง มะพร้าว กล้วยน้ำว่า พุทรา และหมาก อย่างไรก็ตาม การทำสวนในเมืองสมุทรปราการได้ผลผลิตที่ไม่แน่นอน เนื่องจากถูก ผลกระทบน้ำเค็มไหลบ่าเข้ามา การผลิตจึงเป็นไปเพื่อการบริโภคเท่านั้น

การทำประมงน้ำจืด เมืองสมุทรปราการตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนต่างๆ ตั้งอยู่ บนสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและติดอ่าวไทย มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา และลำคลอง ต่างๆ เช่น คลองสำโรง คลองด่าน คลองจรเข้ คลองบางปลา คลองบางปิ้ง คลองบางปลากด คลอง สรรพสามิต คลองลัดหลวง คลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต เป็นต้น จึงมีการทำประมงน้ำจืดบริเวณเมือง สมุทรปราการ ส่วนใหญ่ทำกันในเขตซึ่งติดกับแม่น้ำลำคลองโดยใช้วิธีง่ายๆ แบบดั้งเดิมที่เคยทำกันมา แต่โบราณ เช่น ยกยอ สุ่ม เบ็ด ทอดแห โพงพางและใช้สวิงช้อนตามลำคลอง ปลาที่จับได้ ได้แก่ ปลา ช่อน ปลาตะเพียน ปลานิล ปลายี่สก ปลาไน และปลาสร้อย ซึ่งเป็นปลาน้ำจืดที่มีชื่อเสียงของจังหวัด สมุทรปราการ ผลผลิตที่หาได้ส่วนใหญ่ใช้ประกอบอาหารและนำส่วนที่เหลือ ตากแห้ง ตากเค็ม เก็บไว้ เพื่อบริโภคในครัวเรือน

การทำประมงน้ำเค็ม เมืองสมุทรปราการมีการทำประมงน้ำเค็มตามชายฝั่งทะเลบริเวณอ่าว ไทยโดยใช้โป๊ะ ปลาที่จับได้เช่น ปลาทุ ปลาลัง กุ้ง เคย ปู หอย ปลาหมึกและสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ สัตว์ทะเล ที่จับใช้เพื่อการบริโภคและยังส่งไปขายที่กรุงเทพฯ ในระยะแรกขนส่งโดยทางเรือ ต่อมาในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเอกชนขอสัมปทานเดินรถไฟสายกรุงเทพฯ-ปากน้ำ ทำให้ การขนส่งสินค้าทะเลจากสมุทรปราการมีความสะดวกรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการทำประมง น้ำเค็มในจังหวัดสมุทรปราการ ดังนี้¹

...การทำโป๊ะในเมืองสมุทรสาคร กับเมืองสมุทรปราการมิได้ต่างกัน เท่าใด แม้ฝ่ายเมืองสมุทรสาครมีโป๊ะมากกว่าก็จริง...จำนวนปลาที่จับได้ ฝ่ายเมืองสมุทรปราการจับได้มากกว่าเมืองสมุทรสาคร แต่มีราคาต่ำกว่า ...เมืองสมุทรปราการได้เปรียบในทางจำหน่ายสะดวกกว่าเมือง สมุทรสาคร...

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญการทำประมงน้ำเค็มของสมุทรปราการเป็น อาชีพที่สร้างรายได้ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากปริมาณสัตว์ทะเลที่จับได้มีจำนวนมากพอที่จะส่งไปขายยัง เมืองอื่นโดยเฉพาะกรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังมีการแปรรูปผลผลิตจากการประมงน้ำเค็ม ได้แก่ การทำ น้ำปลา การทำกะปิ ปลาเค็ม ปลาหมึก เป็นต้น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย. มร.6ค/2.เรื่อง พระราชบัญญัติกฏเสนาบดีว่าด้วยอากรค่าน้ำ. (19 ก.พ. พ.ศ. 2456- 20 ก.ย. พ.ศ.2460).

อุตสาหกรรมในครัวเรือน

เกลือสมุทร การทำนาเกลือในจังหวัดสมุทรปราการเริ่มมีมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ในบริเวณที่อยู่ติดกับอ่าวไทย คือ อำเภอพระสมุทรเจดีย์ และอำเภอเมือง การทำนาเกลือได้รับการส่งเสริมมากขึ้นโดยมีการขุดคลองสรรพสามิต เพื่อใช้ขนส่งเกลือระหว่างจังหวัดสมุทรปราการกับจังหวัดสมุทรสาคร เอกสารกระทรวงนครบาล ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏหลักฐานการเก็บอากรนาเกลือ ในบริเวณบางปลาจอก และบ้านสาขลา อำเภอเมืองสมุทรปราการ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญ ระหว่างวันที่ 8-14 พฤษภาคม ร.ศ. 127 เป็นจำนวนเงิน 111 บาท 2 สตางค์¹ จากหลักฐานการเก็บอากรเกลือทำให้เห็นถึงความสำคัญอีกด้านทางเศรษฐกิจของสมุทรปราการ

หัตถกรรม จักสาน ด้วยวิถีชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก อุปกรณ์ต่างๆ ที่ผลิตขึ้นมาใช้ในครัวเรือน จึงใช้วัตถุดิบที่มีในท้องถิ่น เช่น การนำมาไผ่มาสานเป็นชะลอม ตะกร้า กระบุง เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตประจำวัน ชาวบ้านในจังหวัดสมุทรปราการนิยมใช้กกและปอในการทอเสื่อและสานเสื่อกกด้วยมือ เสื่อกกในจังหวัดสมุทรปราการมี 2 ชนิด คือ เสื่อสานด้วยกก โดยใช้ต้นกก ก้านกลม นำมาตากแดดให้แห้งสนิท รีดให้เรียบและนำมาจัดให้ไขว้หรือขัดกันให้ได้รูปตามต้องการ กับเสื่อทอด้วยกก โดยใช้วิธีเดียวกับผ้าทอมือ ใช้ฟืมร้อยปอเป็นเส้นยืน แล้วใช้กกผ่าซีกที่ตากแห้งเรียบร้อย แล้วรีดให้เรียบนำมาทอเป็นเส้นนอน กระแทกให้ผืนเสื่อแน่นด้วยฟิล์ม การสานเสื่อกกและทอเสื่อกกเป็นอาชีพเสริมจากการทำนาของชาวมอญในจังหวัดสมุทรปราการ ใช้เวลาว่างมาสานเสื่อใช้อุปโภคภายในครัวเรือน

สรุป

จังหวัดสมุทรปราการมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญต่อประเทศไทย ตามลักษณะทางภูมิประเทศและที่ตั้งบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้มีการใช้เส้นทางน้ำเป็นการคมนาคมหลัก ในการเข้าและออกประเทศไทย สมุทรปราการจึงมีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ เป็นทั้งเส้นทางเดินทางเดินทัพและเมืองหน้าด่าน

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ติดอ่าวไทยทำให้เกิดปัญหาน้ำทะเลไหลทะลักเข้ามาในพื้นที่ ดินจึงมีรสเค็มและน้ำกร่อย ส่งผลให้เศรษฐกิจดั้งเดิมของจังหวัดสมุทรปราการ อาชีพของส่วนใหญ่ของราษฎรคือ ด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมในครัวเรือน ทั้งการปลูกข้าว ทำสวน ประมง นาเกลือ จักสานหัตถกรรม มีพื้นที่ในการปลูกข้าวเพียง 2 อำเภอเท่านั้น คือ อำเภอบางพลีและอำเภอบางบ่อ ปริมาณข้าวที่ผลิตได้มีจำนวนน้อย ข้าวที่ผลิตได้ในจังหวัดสมุทรปราการ มีเพียงพอแค่ใช้บริโภคภายในครัวเรือนและท้องถิ่น ข้าวในจังหวัดสมุทรปราการจึงไม่สามารถส่งเป็นสินค้าออกได้เหมือนในพื้นที่จังหวัดใกล้เคียง ดังเช่น กรุงเทพฯหรือฉะเชิงเทรา เนื่องจากผลผลิตที่ได้ไม่มากนัก ถึงแม้ภายหลัง การ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร.5น.3.7/28 กล่อง 2 เรื่อง รายงานบัญชีเงินที่เก็บได้ในอำเภอต่าง ๆ (1-7 เม.ย. ร.ศ. 129).

ทำสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจของประเทศจะมีการขยายพื้นที่ทำนาและเกิดการขยายตัวของโครงสร้างการผลิตจากผลิตเพื่อบริโภคภายในประเทศเป็นการผลิตเพื่อการการขายและการส่งออก¹

อย่างไรก็ตามผลผลิตในจังหวัดสมุทรปราการในส่วนของด้านการทำนาเกลือและการประมงมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า การทำนามีเหลือไว้จำหน่ายไปยังที่อื่น ๆ ได้ เช่น กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นตลาดแหล่งใหญ่ที่สุด แต่เมื่อเทียบกับพื้นที่ใกล้เคียงในจังหวัดสมุทรสาครที่มีวิธีการผลิตในอาชีพการทำนาเกลือและประมงเหมือนกัน จังหวัดสมุทรปราการก็ยังมีผลผลิตน้อยกว่า ปลาทะเลที่จับได้ในจังหวัดสมุทรปราการก็มีคุณภาพต่ำกว่าจังหวัดสมุทรสาครเพียงแต่สมุทรปราการได้เปรียบในการคมนาคมขนส่งที่มีความสะดวกและอยู่ใกล้กรุงเทพฯ มากกว่า

¹ สมภาพ มานะรังสรรค์. เล่มเดิม, หน้า 1.

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

สำนักหอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 31. เรื่อง บัญชีเรื่องจ่ายไม้ต่าง ๆ ทำ
 ค่ายปีกกาแลทำท่อนที่เมืองสมุทรปราการ.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 22. เรื่อง ร่างสารตราเมืองฉะเชิงเทรา
 ให้เอาปืนใหญ่มาไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 16/2. เรื่อง ถึงเมืองต่าง ๆ
 ให้ข้าหลวงเดินสวนจาก.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 4. เรื่อง ถึงพระยาวิชิตผู้รักษากรุงเก่า
 ให้นำตั้งเงินเป็นขุนภักดีสมบัติ เจ้าภาษีถ่าน กรุงเทพฯ กรุงเก่า นครชัยศรี นครเขื่อนขันธ์.

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย. ก-ร.5น3.7ก/123-161.

เรื่อง มีการประชุมเวียนต์และเลี้ยงปลาที่ปากน้ำเมืองสมุทรปราการ.

(17-25 ธันวาคม ร.ศ. 128).

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร.5น.3.7/28 กล่อง 2

เรื่อง รายงานบัญชีเงินที่เก็บได้ในอำเภอต่าง ๆ (1-7 เม.ย. ร.ศ. 129).

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย. ก-ร.6ม/4.

เรื่อง เปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด. (5-19 พฤษภาคม พ.ศ. 2459).

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย ก-ร.6ม/11.

เรื่อง จัดการสุขาภิบาลจังหวัดสมุทรปราการ. (14-20 มิถุนายน พ.ศ. 2460).

_____. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย. มร.6ค/2.

เรื่อง พระราชบัญญัติกฎหมายเสนาบดีว่าด้วยอากรค่าน้ำ. (19 ก.พ. พ.ศ. 2456- 20 ก.ย. พ.ศ.
 2460).

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. (2528). วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2528). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

เฉลิม สุขเกษม. (2515). สมุทรปราการ. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2495). พระราชพงศาวดารฉบับ

พระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรง

ราชานุภาพทรงแต่งอธิบายประกอบ. พระนคร: โอเดียนสโตร์.

- ถนอม อานามวัฒน์. (2518). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มจนถึงสิ้นอยุธยา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ทิพากรวงศ์,เจ้าพระยา. (2539). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- เทียมใจ คมกฤษ. (ม.ป.ป.). **โครงสร้างป่าชายเลน**. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542, คณะกรรมการ. (2542). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาจังหวัดสมุทรปราการ**. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2528). **อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 5 ล-ฮ**. กรุงเทพฯ: ไทยมิตร.
- รวบรวมเรื่องเมืองสมุทรปราการ. (2519). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ศิลปากร, กรม. (2521). **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (2479). **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ**. พระนคร: กรมศิลปากร.
- สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล. (2549). **เล่าเรื่องกรุงสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- สมภาพ มานะรังสรรค์. (2544). **แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยก่อนหลังปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิทย์ ธีรศาวัต. (2548). **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ 3**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

- เกื้อกุล ยืนยงอนันต์. (2519). **การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. (อัดสำเนา).
- สุพจน์ เจียมใจ. (2519). **การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระหว่าง พ.ศ. 2325-2339**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. (อัดสำเนา).